

Streszczenie

Niniejsza rozprawa doktorska poświęcona jest życiu i twórczości Adolfo Marsillacha (1928-2002), hiszpańskiego twórcy teatralnego, reżysera, aktora, dramaturga, pisarza, reformatora i polityka, jednego z najważniejszych ludzi teatru XX wieku w Hiszpanii. Jego biografia stanowić może kronikę hiszpańskiej sceny drugiej połowy ubiegłego stulecia, ale w niemniejszym stopniu odzwierciedla ona również przemiany społeczno-polityczne, jakie zaszły w tym kraju na przestrzeni siedmiu dekad, od wybuchu wojny domowej, po niemalże czasy współczesne. Z tego też względu jawi się ona jako doskonały materiał do badań historycznych nad rolą twórcy teatralnego w odniesieniu do konkretnej sytuacji politycznej, a także nad wpływem teatru na społeczeństwo w dobie digitalizacji rozrywki i zmieniających się w zawrotnym tempie kanonów sztuki.

W Polsce Adolfo Marsillach jest twórcą niemalże całkowicie nieznanym, choć wielbiciele hiszpańskiego i europejskiego kina mieli szansę zobaczyć jego aktorskie kreacje w wyświetlanych również w naszym kraju filmach. W Hiszpanii natomiast, nieco ponad dekadę po śmierci reżysera daje się zaobserwować niepokojące, acz coraz bardziej powszechne zjawisko powolnego zacierania jego nazwiska w pamięci zwłaszcza młodszych pokoleń, które dorastały w czasie znacznego spadku zainteresowania teatrem i, w konsekwencji, nie miały okazji zetknąć się z kultowymi spektaklami Marsillacha. Stąd też nadrzędnym celem pracy jest przybliżenie jego sylwetki nie tylko jako artysty, ale, przede wszystkim, jako wizjonera teatru, który dzięki swojemu sceptycyzmowi, kreatywności oraz bezgranicznemu oddaniu scenie stale wyprzedzał swoje czasy, tworząc zarówno szeroko komentowane inscenizacje, jak i instytucjonalne ramy nowoczesnego systemu teatralnego w demokratycznym państwie. Niemniej istotne niż wskazanie na rolę Marsillacha w procesie modernizacji teatru hiszpańskiego jawi się rozpatrzenie, na ile za pomocą uprawianej przez siebie sztuki mógł on wpływać na mentalność społeczeństwa, jego postawę wobec władzy totalitarnej i dążenia do wolności, a po odzyskaniu swobód demokratycznych, na krytyczne spojrzenie na nową rzeczywistość.

Praca ma układ chronologiczno-problemowy i składa się z trzech rozdziałów, odpowiadających trzem epokom powojennej historii Hiszpanii: dyktaturze generała Franco, transformacji ustrojowej oraz demokracji. Podział taki wydaje nam się najbardziej naturalny, zważywszy na to, iż całe życie zawodowe Marsillacha, urodzonego zaledwie osiem lat przed wybuchem wojny domowej, zostało zdeterminowane przez polityczne zawirowania czasów powojennych i późniejszych przemian. Przekonania wyniesione z liberalnego środowiska artystycznego, w jakim wychował się reżyser, doprowadziły do postawy nonkonformizmu wobec władzy autorytarnej, ale i on sam, próbując przekazać poprzez teatr swoją wizję wolności w ramach państwa socjaldemokratycznego, wywierał realny wpływ na kształtowanie postaw obywatelskich u

widzów. W każdym z rozdziałów staramy się zatem wykazać, jak uwarunkowania społeczno-polityczne oddziaływały na dokonywane przez Marsillacha wybory i z jakimi konsekwencjami wiązały się one dla rzeczywistości teatralnej i pozateatralnej w Hiszpanii. Ponadto, każda z omawianych epok prezentuje pewne cechy wspólne, istotne z punktu widzenia artystycznej ewolucji reżysera: poczynając od postawy krytyki reżimu w granicach dopuszczalnych przez cenzurę, poprzez walkę o pełną demokrację i polepszenie warunków pracy na scenie, po aktywny udział w tworzeniu struktur nowoczesnego teatru.

Rozdział pierwszy obejmuje czas od momentu narodzin Adolfo Marsillacha w roku 1928, poprzez wojnę domową i epokę panowania Franco do śmierci dyktatora w 1975 roku. Na wstępie omawiamy antecedencje rodzinne oraz dzieciństwo i dorastanie reżysera, wyjaśniając w dużej mierze jego zainteresowanie teatrem oraz późniejsze zaangażowanie w sprawy kraju. Pierwsze kroki na scenie i bardzo szybka kariera w Madrycie, zarówno w teatrze jak i w filmie, stanowią również niezwykle ważny okres dla młodego adepta sztuki aktorskiej, który jako autodydakta kształtował nie tylko swój warsztat, ale przede wszystkim światopogląd i etykę zawodową, wyraźnie skryształizowane już w czasie, kiedy podejmował pierwsze próby reżyserowania spektakli oraz realizował autorskie seriale telewizyjne. Szczegółowa analiza jego artystycznego i ideologicznego dojrzewania pozwala na dostrzeżenie motywów, jakie kierowały Marsillachem przy wyborze ryzykownej drogi poszerzania wolności w ramach systemu totalitarnego za pomocą sztuki przemysłanej, innowacyjnej w formie, ironicznej i kontestatorskiej. W końcu przechodzimy do wielkich inscenizacji reżysera z przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, które na zawsze zmieniły oblicze hiszpańskiej sceny i jednocześnie zatrzęsły sceną polityczną ostatnich lat frankizmu.

W kolejnym rozdziale, na tle burzliwych wydarzeń transformacji ustrojowej od dyktatury do demokracji w latach 1975-82, o pierwszoplanowym znaczeniu dla Hiszpanii, prezentujemy działania Adolfo Marsillacha ukierunkowane na pełną demokratyzację życia – nie tylko teatralnego – w postfrankistowskiej rzeczywistości. Początkowo, reżyser kontynuował pracę na scenach prywatnych, stawiając na współczesnych autorów hiszpańskich, którzy w sposób najpełniejszy wyrażali nadzieje związane z demokratycznym przełomem. Wkrótce jednak okazało się, iż dla nowych władz, szukających aprobaty w społeczeństwie zawieszonym między starym reżimem a wciąż niewiarygodną monarchią, wsparcie ze strony artystów o nieposzlakowanej opinii opozycjonistów wobec Franco stanowiło gwarancję legitymizacji ich rządów. W konsekwencji, Marsillach już w 1978 roku otrzymał propozycję stworzenia instytucji, która zastąpiłaby frankistowskie sceny narodowe i koordynowałaby działalność teatru publicznego. Poddajemy analizie jego wysiłki na czele Centro Dramático Nacional podejmowane w celu ustanowienia

podstaw prawnych, pozwalających na racjonalizację systemu subwencji oraz kompleksowego wsparcia dla współczesnych autorów hiszpańskich, które z racji oporu środowiska nie przyniosły spodziewanych efektów. Niepowodzenie projektu CDN spowodowało, iż Marsillach powrócił do teatru prywatnego jako autor dramatyczny, którego sztuki stanowiły najbardziej osobisty komentarz do zmieniającej się rzeczywistości Hiszpanii.

Rozdział trzeci omawia okres, rozpoczynający się wygranymi przez socjalistów wyborami w 1982 roku, zakończony zaś śmiercią reżysera na początku roku 2002. Ostatnie dwadzieścia lat aktywności twórczej Marsillacha przyniosło wiele zmian i wyzwań, m.in. wieloletnią rezygnację z aktorstwa, do którego powrócił dopiero w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych, ale przede wszystkim propozycję stworzenia instytucji, której zadaniem byłoby przywrócenie świetności hiszpańskiemu teatrowi klasycznemu. Nie będzie przesadą stwierdzenie, iż powstanie Compañía Nacional de Teatro Clásico stało się jednym z najważniejszych wydarzeń dla hiszpańskiej sceny okresu demokracji, a to za sprawą śmiałej i konsekwentnie realizowanej koncepcji artystycznej Marsillacha – wspieranego przede wszystkim przez scenografa Carlosa Cytrynowskiego – polegającej na spojrzeniu na klasyków przez pryzmat wrażliwości oraz oczekiwań dzisiejszego widza. Ogromny sukces CNTC, również w aspekcie edukacyjnym i komercyjnym, spowodował, iż socjaliści zapragnęli pozyskać go do czynnej polityki, toteż w 1989 roku objął on stanowisko dyrektora generalnego Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música, które jednak niebawem porzucił, zniechęcony faktycznym brakiem wpływu na bieżącą politykę kulturalną. Dokonując bilansu zarówno aktywności artystycznej jak i politycznej Marsillacha, akcentujemy również jego działalność literacką, przez długi czas marginalizowaną, dziś zaś stanowiącą otwarte pole do badań.